

УДК 811.161.2.04'373.23

DOI: <https://doi.org/10.37919/3083-6212.2025.2.64-74>

Сивокозова Т.В.

кандидат філологічних наук,
молодший науковий співробітник
відділу історії української мови та ономастики
Інституту Української мови НАН України
<https://orcid.org/0000-0002-6583-9590>
tsyvokozova@gmail.com

ПРОПОВІДЬ У КОНТЕКСТІ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОГО ПИСЬМЕНСТВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – XVIII ст.

У статті простежено розвиток жанру церковної проповіді впродовж другої половини XVII–XVIII ст., що дозволяє окреслити еволюцію релігійного мовлення та його вплив на духовне життя українського суспільства ранньомодерної доби. Проаналізовано роль першого теоретичного трактату з гомілетики у староукраїнському церковно-релігійному письменстві, підкреслено його значення для формування методології проповідництва та навчання священнослужителів. Виконано огляд особливостей побудови проповідей, їхньої структури, композиційних прийомів та тематичних спрямувань, що характеризують жанр відповідного періоду. Простежено взаємозв'язок між проповіддю й утвердженням релігійного стилю, зокрема його синтаксичних, лексичних та стилістичних особливостей. Досліджено жанрові різновиди проповідей, включно з повчаннями, морально-етичними настановами та літургійними роз'ясненнями, які відображають специфіку духовної комунікації XVII–XVIII ст. Звернуто увагу на взаємодію рукописних пам'яток і стародруків у формуванні канонів гомілетики та розвитку української релігійної писемності. Підкреслено, що жанр проповіді сприяв консолідації релігійних уявлень і норм поведінки, закріпленню мовних традицій та розвитку стилістичних засобів староукраїнської мови. Стаття є важливим внеском у дослідження староукраїнської мови, релігійного стилю та історії церковної гомілетики, забезпечуючи наукову основу для подальших порівняльних і жанрових аналізів.

Ключові слова: староукраїнська мова, релігійний стиль, рукописні пам'ятки, стародрук, проповідь, повчання, гомілетика.

Ще з часу встановлення в християнській церкві єдиного чину літургії з читанням у певному порядку книг Нового Завіту були поширені проповіді священників у вигляді бесід-повчань із поясненням прочитаних уривків Євангелій. Такі бесіди-тлумачення називалися гоміліями [Чепіга 1995, с. 39]. Із часів Київської Русі й до XVI–XVII ст. розповсюджувалися друковані й рукописні збірники ораторсько-проповідницьких творів, які популяризували традиції двох середньовічних збірників, — «Златоуста» і «Торже-

стенника», призначених для читання й використання під час богослужінь. Поширеними були й інші збірники оригінальних і перекладних ораторських творів, що вміщували переклади «класиків візантійської учительної літератури IV–IX ст.» (Василія Великого, Григорія Богослова, Йоана Золотоустого, Єфрема Сиріна, Андрія Критського, Йоана Дамаскина й інших), а також твори таких проповідників часів Київської Русі, як Феодосій Печерський, митрополит Іларіон, Кирило Туровський, Климент Смолятич та ін. Такі збірники І.П. Чепіга назвала антологіями ораторсько-проповідницької літератури [Чепіга 1995, с. 39–40].

Усвідомлення нових викликів і орієнтирів на шляху до відстоювання релігійної ідентичності спричинили зміни в мовній свідомості книжників XVII ст., а відповідно й появу полемічних текстів і проповіді нового зразка [Ніка 2012 а, с. 169].

Проповідь — це промова релігійно-повчального змісту, яку виголошує священнослужитель вірянам під час богослужіння. Визначальними ознаками проповіді є відсутність прихованих намірів промовця, а також спрямований переконувальний вплив на розум, почуття та волю адресата, щоб змінити й утвердити морально-ціннісні орієнтири людини відповідно до релігійних норм. Такий вплив має пролонгований, а не ситуативний чи одноразовий характер, оскільки покликаний визначати поведінку людини протягом усього життя [Зелінська 2013, с. 28].

На розвиток і усталення жанрових особливостей проповідей мали значний вплив ідеї бароко, а також теорія й практика викладання в Києво-Могилянській колегії. Поширення оновлених повчань пов'язують із початком XVII ст., передусім із Петром Могилою і його твором «Кр(с̄)т Хр(с̄)та Сп(с̄)тела и кожного ч̄лка на казаню публичномъ» (1632 р.) та казаннями Кирила Транквіліона-Ставровецького, уміщеними в «Учительному Євангелії» (1619 р.) [Ніка 2012 а, с. 166; Зелінська 2013, с. 29]. Кирило Транквіліон-Ставровецький був першим реформатором жанру церковної проповіді, а його «Учительне Євангеліє», яке поєднало східну й західну традиції проповідування, демонструє відхід від канонічного тлумачення Святого Письма. Цей церковний діяч формував новий щабель культурної традиції, однак зіштовхнувся з несприйняттям і несхваленням Церквою новітніх на той час принципів [Бомко 2022, с. 3–4].

Значний вплив на розвиток проповідництва на початку XVII ст. мали Тарасій Земка, Захарія Копистенський, Стефан Зизаній, Лаврентій Зизаній. Староукраїнську проповідь відносили до художньої творчості, «це був один

з найважливіших та найулюбленіших літературних гатунків» того часу [Чижевський 2003, с. 307].

Проповіді набули особливого поширення, поступово стали невід'ємною частиною богослужінь і зазнали певної структурної й стильової модифікації. «Нова модель» повчань була орієнтована на простих вірян, «автор не мусив дбати про мистецьку красу твору, а лише розуміти біблійний текст, знати потреби вірних і словами Святого Письма відповісти на потреби сучасності» [Дидик-Меуш 2008, с. 131].

З кінця XVI ст. і особливо в середині XVII ст. особливого поширення набули оригінальні церковні повчання, які священники складали самостійно відповідно до свята, що припадало на окремий день богослужіння. Такі проповіді називали казаннями. У великих храмах усіх українських міст і в церковних братствах було введено посаду проповідника, або «казнодія». Часто церковними казнодіями були талановиті священники, як наприклад, Дмитро Туптало, котрий згодом став митрополитом, Варлаам Ясинський — проповідник Києво-Печерської лаври. На посаду братського казнодія запрошували найкращих проповідників, зокрема, Кирила Транквіліона-Ставровецького у Львівське братство, Мелетія Смотрицького у Віленське братство [Огієнко 1921, с. 5–6].

Відомими проповідниками другої половини XVII – початку XVIII ст. були Лазар Баранович, Іоаникій Галятовський, Інокентій Гізель, Антоній Радивилівський, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Дмитро Туптало, Симеон Полоцький, Стефан Яворський, Варлаам Ясинський та ін.

У другій половині XVII ст. твори писали або українською літературною мовою, тобто «простою», або слов'яноруською мовою. За словами І. Огієнка, «багато духовних осіб вславилось тоді як проповідники»: Лазар Баранович, який «вславив себе двома збірками казань: “Труби словесь” 1674 р. та “Мечь духовний” 1666 р.; Іоаникій Галятовський, найславніший український проповідник XVII-го віку, його збірка казань, “Ключь Разумѣнія” 1659-го року, писана тодішньою літературною українською мовою, мала три видані (1659–1660, 1663 і 1665 р.р.) і широко розійшлася не тільки по Україні, але й по всім слов'янським світі; Антоній Радивилівський (†1688 р.), славний казнодій український, випустив дві великих збірки українською мовою: “Огородокъ Маріи” 1676 р. та “Вѣнецъ Христовъ” 1688 р.», а також Кирило Ставровецький, Інокентій Гізель, св. Дмитрій Туптало, Семен Полоцький, Степан Яворський і багато інших [Огієнко 1921, с. 6].

Ближче за всіх до Лазаря Барановича був Іоаникій Галятовський, виходець із Волині, випускник Києво-Могилянської колегії. У 1659 р. І. Галятовського призначили ректором Києво-Могилянської колегії та ігуменом Братського монастиря. Головна заслуга І. Галятовського полягала у відродженні колегії як вищого навчального закладу європейського зразка, особливо увагу він зосереджував на навчальному процесі, зокрема вивченні філософії, риторики, богослов'я, що забезпечувало ґрунтовну підготовку священників. Але до цього часу «ніхто не навчив їх, як і про що виголошувати проповіді», часто вони орієнтувалися на католицькі настанови проповідництва [Самойленко 2023, с. 136–137]. Саме тому «це важливе завдання — підготовку проповідників православ'я — і взяв на себе І. Галятовський. За службовим станом ректор мав проголошувати проповіді, і він, наслідуючи приклад Л. Барановича, який видав свої проповіді, створив їх тематику на весь рік для своїх студентів» [Самойленко 2023, с. 137].

Основні постулати й вимоги до проповіді І. Галятовський сформулював у першому курсі гомілетики — теоретичному трактаті «НАЎКА, Албо спóсобъ зложѣна казана» (1659 р.). Цей трактат уміщено в збірнику казань «Ключь разѹмѣнїа», який був укладений 1659 р. староукраїнською книжною мовою та надрукований тричі (1659–1660, 1663 і 1665 рр.). Книга поширилася не лише по українських теренах, а й по всіх слов'янських землях [Огієнко 1921, с. 6]. «Ключь разѹмѣнїа» став першим православним підручником з гомілетики, що містив теоретичні та практичні рекомендації до створення повчань, а головне — зразки проповідей.

Повчання ширилися нашими теренами не лише друковані: не всі мали змогу придбати книгу, а можливо, і тираж був обмеженим, тому ті, хто не міг купити книгу, замовляв в окремих переписувачів її рукописні копії. На сьогодні у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського зберігається друкований примірник «Ключа разѹмѣнїа» (КлР-1665), а також збережено принаймні два рукописних учительних Євангелія з копіями «Ключа разѹмѣнїа» (УЄ-1662; УЄ-1664).

У 1985 році І.П. Чепіга підготувала до видання і опублікувала «Ключь разѹмѣнїа», текст книги метаграфовано за виданням 1665 р., проте в ньому зведено також відмінності попередніх публікацій — подано різночитання за першим, другим виданням і з урахуванням доповнень до другого видання «Казана приданыи до книги “Ключа разѹмѣнїа”» (КлР-1665/1985).

У трактаті «НАЎКА, Албо спóсобъ зложѣна казана» І. Галятовський визначив основні принципи побудови проповіді, її структурні елементи,

закцентував на важливості вибору теми повчання: *Ктѡ хѡчеть Казаньѣ бѡучинити, найперше маєть положити з' писма стѡго Тѡмѡ, котораѡ єсть фѡндаментѡмъ всегѡ Казанѡ, бо вѣдлугъ Тѡмѡ, мѡситсѡ повѣдати все Казаньѣ* (КлР-1665, 513). Автор орієнтував проповідників брати за зразок його повчання, подані у збірнику. Він виклав практичні настанови та вказівки, як написані ним і надруковані у збірнику казання використовувати проповідникам для укладання власних проповідей. Зокрема, автор графічно виокремлював структурні частини гомілій. Кожне повчання має назву, накреслену великими літерами із зазначенням дня чи свята, коли вона має бути виголошена. Після назви зазвичай подано епіграф, вибраний із книг Святого Письма. Така цитата-епіграф і визначає тему всієї проповіді, наприклад:

КАЗАНЬЄ

на Рождѣство Прѣстои Бѡци.

Премѡрость созда себѣ Храмъ и бѡтверди
столпъ седмъ. Притча, ѡ (КлР-1665, 262).

За настановами І. Галятовського, казання повинно структурно поділятися на три частини, кожна з яких у тексті «почынаѣтсѡ ѡт краю и ѡт бѡлшой рѣзанѡи лѣтѣры» для кращої візуалізації тексту, призначеного для виголошення в церкві:

1) **ЄЏОРДІУМЪ** (*поча́токъ ... ѡзнаймѡетсѡ люде́мъ про / позы́цію свою, постановле́н'є бѡмы́слѡ своѡгѡ, що постанови́ль и бѡмы́слил' на Каза́н'ю, мѡвити и показáти, ѡ чѡмъ хѡчеть Каза́н'є мѡти*);

2) **НАРРАЦІА** (*Повѣсть*);

3) **КОНЛЮЗІА** (*Коне́ць Каза́н'ѡ, в' той ча́сти казнодѣѡ припомина́етъ тѡю рѣчь, которѡю повѣдалъ в' Нарра́цыи и напомина́етъ люде́й, жебы́ шни в' тако́йсѡ рѣчы кохáлы... жебы́сѡ тако́и рѣчи хроні́ли*) (КлР-1665, 513–513 зв.).

У трактаті подано рекомендації щодо виголошення й укладання проповідей на свято і в недільний день (КлР-1665, 515 зв.–516, 537), відповідно до глави Євангелія, прочитаного на службі (КлР-1665, 517), на погребіння (КлР-1665, 520), на свята Господні, Богородичні або на свята інші (КлР-1665, 525) тощо. Як і трактат загалом, розділи з рекомендаціями для священників автор також називав, наприклад, «Наѡка дрѡгаѡ албо спѡсобъ зложѣнѡ Каза́н'ѡ» (КлР-1665, 515). Нарікав І. Галятовський на відсутність

уваги в прихожан під час виголошення проповідниками традиційних схоластичних промов, тому закликав священнослужителів звертатися до вірян мовою зрозумілою.

Твори А. Радивиловського репрезентують схоластичну проповідь, позначену польським впливом, такий різновид проповіді дослідники визначали як «латино-польське казання». Друкований збірник цього лаврського проповідника «Огородок Марїи Богородицы» (Радивил ОМБ-1676) був заборонений патріархом Іоакимом, а книга «Вѣнецъ Хвѣ» (Радив ВХ-1688) надрукована без патріаршого дозволу [Ніка 2012, с. 223].

Зазвичай проповіді не відображали актуальних суспільних подій, проте казання А. Радивиловського тематично поділяються на три групи: переважна більшість проповідей святкові, шість погребових й три воєнні. Воєнні й погребові казання, дійшли до нашого часу в рукописних збірниках, вони не були надруковані протягом XVII ст., окрім одного воєнного казання в «Огородку Марїи Бѣы» [Ніка 2019, с. IV].

На сьогодні сучасними цифровими засобами підготовлено та опубліковано лише окремі його проповіді в книзі «Анатолій Радивиловський. Барокові проповіді століття». У книзі зі збереженням особливостей оригіналу метаграфовано 23 проповіді А. Радивиловського, вибрані зі стародруків «Огородокъ Марїи Бѣы» (1676), «Вѣнецъ Хвѣ» (1688) та їх рукописних варіантів 1671 і 1676—1683 рр., які зберігаються у відділі стародруків і рідкісних видань та Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. У новому виданні подано дослідження ролі А. Радивиловського в розвитку барокової проповіді XVII ст., метаграфовані тексти, покажчик слів і словоформ, ілюстрації з рукописів і стародруків (Радив. XVII/2019).

Поступово прагматична настанова проповіді — тлумачення Євангелія та пояснення основ віровчення простою мовою — проникла в інші жанри церковно-релігійного письменства другої половини XVII – XVIII ст. Зокрема, учительні Євангелія як окремий жанровий різновид ораторсько-повідницького письменства староукраїнської мови, поява якого мотивована актуалізацією викладу євангельського вчення в доступній формі, є збірниками недільних і святкових бесід-тлумачень (або проповідей, повчань, казань, гомілій), складених староукраїнською мовою і розташованих у певній послідовності безпосередньо після уривків зі Святого Письма [Ніка 2012 а, с. 166; Огієнко 1921, с. 14; Чепіга 1995, с. 39; Чуба 2011, с. 5]. Автори більшості учительних Євангелій називають повчання переважно казаннями.

Проте проповіді-тлумачення, зібрані в рукописному Решетилівському учительному Євангелії (УЄ Реш, 1670 — поч. XVIII ст.), мають чітку структуру, а укладач Симеон Тимофійович Могила називає їх «науками». Припускаємо, що священник був ознайомлений із книгами І. Галятовського, який у трактаті «Наука, Альбо способъ зложена казана» проповіді назвав науками (КЛР, арк. 513, 520, 525), а ця теоретична праця була надрукована майже на десять років раніше від початку укладання Решетилівського учительного Євангелія.

З повчань, присвячених поясненню окремих понять і догматів, проте побудованих у формі відповідей на запитання, складається катехитичний твір «Народовіщаніє...». У тексті пояснено основи греко-католицького віровчення, подано рекомендації та поради вірянам, навіть окремі розділи мають відповідну назву, наприклад: «ПОУЧЕНІЄ, д. в грѣсѣ», «ПОУЧЕНІЄ, ѿ, в покѣтѣ», «ПОУЧЕНІЄ, гї, в девѣтой части, складѣ Апѣлскагѣ» тощо (Народовіщаніє-1756–1778, 9, 12, 48 зв.).

Повчання стали невід'ємним атрибутом творів, у яких прославлено святих, Божу Матір. Зокрема, «Скарбница потребная...» І. Галятовського та «Чѣда Прѣстои и Прѣбсвенной Дѣвы Мрїи» і «Руно врошенноє...» Дмитра Туптала репрезентують розвиток нового барокового жанрового різновиду оповідей про чудеса від образу Божої Матері. Такі книги структурно поділяються на оповіді, що мають розповідний характер і документують незвичайні, чудесні випадки, пов'язані з іконою Богородиці в Єлецькому монастирі Чернігова (Галят. Скарбн., 1676) та від ікони Божої Матері в Іллінському монастирі Чернігова (Чуда-1677; Руно-1683). Елементи нової барокової проповіді простежуємо у структурних елементах цих книг, принципі викладу матеріалу, доборі аргументів і фактів. Наприклад, у кожному розділі книги «Чѣда Прѣстои и Прѣбсвенной Дѣвы Мрїи» після опису чуда, дарованого певній людині, обов'язково подано повчання («ПРАВОУЧЕНІЄ»).

Отже, релігійний стиль української мови має складний шлях становлення, а друга половина XVII – XVIII ст. — це період полеміки та проповідництва, позначений виникненням нових жанрів, утвердженням барокових елементів і староукраїнської мови в окремих з них. Елементи повчання з їхньою чіткою структурованістю, прагненням пояснити Святе Письмо й основні церковні постулати зрозумілою мовою якомога ширшому колу вірян поступово проникли в інші жанрові типи церковно-релігійного письменства й утвердженню староукраїнської мови в ньому.

ДЖЕРЕЛА

Гаят. Скарбн. — Гаятовский Иоанникий. Скарбница потребная и пожитечная всему свету. — Новгород-Северский, 1676. [8], 28 л. [eScriptorium: Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Видання кириличного друку].

КЛР-1665 — Гаятовський Іоаникій. Ключь разѹмѣніа. Львів: Друкарня М. Сльозки, 1665. [6], 532 арк.; 2°. [Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ЗІ № 420; ПБЗ № 231; БК № 205].

КЛР-1665/1985 — Іоаникій Гаятовський. Ключ розуміння / підгот. до вид. І.П. Чепіга, відповід. ред. В.В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1985. 445 с. (Серія «Пам'ятки української мови»).

Народовіщаніє-1756–1778 — Народовещание, или слово к народу кафолическому чрез монахов чина святого Василия Великаго в провенции Полской знанию катихистическому прилежащих в повете Кременецком 1756 года проповеданное. Почаев, 1778. [8], 301, [1] с. [Національна історична бібліотека України, ID 2525; 2; H302. Колекції: Видання кириличного друку. Релігія. Теологія (Богослов'я)].

Радив ВХ-1688 — Радивилівський А. Вѣнецъ хвѣ. Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври, 1688. [20], 544 арк.; 2°. [Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, ЗІ № 645; ПБЗ № 302; БК № 111].

Радив. XVII/2019 — Анатолій Радивилівський. Барокові проповіді XVII століття / підгот. наук. дослідження, тексту, покажчиків О. Ніка, Ю. Олешко. Київ: Освіта України, 2019. XIV+381 с.

Радивил ОМБ-1676 — Радивилівський А. Огородокъ Маріи Бѣы. Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври, 1676. [28], 1128, [3] арк.; 2°. [Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, ЗІ № 531; ПБЗ № 256; БК № 100].

Руно-1683 — Туптало Димитрій (Ростовский). Руно орошенное, пречистая и преблагословенная дева Мария, или чудеса образа пресвятыя Богородицы, бывшия в монастыре Ильинском Черниговском... Чернигов: Тип. Свято-Троицкого монастыря, 11.XI.1683. [7], 88 л. [eScriptorium: Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Видання кириличного друку].

УЄ Реш — Решетилівське учительне Євангеліє 1670 року, або Наука християнскаа зъ Евѣліа въкоротцѣ зложенаа. 414 арк. — Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Ф. 312 (Соф.), од. зб. 180 П.

УЄ-1662 — Євангеліє учительне, Іоаникій Гаятовський. Ключ разѹмѣніа, 1662 р., переписувач Роман Величанський. 269 арк. — Biblioteka Narodowa w Warszawie, 12224 III (Рукопис).

УЄ-1664 — Євангеліє учительне, Іоаникій Гаятовський. Ключ разѹмѣніа, 1664 р., переписувач Роман Величанський. 207 арк. — Національний музей Львова, Ркк 265 (Рукопис).

Чуда-1677 — Димитрій Ростовський (Туптало Д.С.). Чуда пресвятой и преблагословенной Діви Маріи. Новгород-Сіверський: Друкарня Лазаря Барановича, 1677. [3], 48 арк.; 4°. [Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, ЗІ № 550; ПБЗ немає; БК № 435].

LEGEND

Гаят. Скарбн. — Haliatovskyi, Ioanykii. (1676). *Skarbnytsa potrebnaiia y pozhytechnaia vsemu svetu*. Novhorod-Severskyi. [eScriptorium: Central Scientific Library of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. Cyrillic printing edition].

КлР-1665 — Haliatovskyi, Ioanykii. (1665). *The Key to Understanding*. Lviv: Drukarnia M. Sliozky. [Institute of Manuscripts of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine, 3I № 420; ПБЗ № 231; БК № 205].

КлР-1665/1985 — Chepiha, I.P. (Ed). (1985). *Ioanykii Haliatovskyi. The Key to Understanding*. Kyiv: Naukova dumka.

Народовіщаніє-1756–1778 — *Narodoveshchanye, ili slovo k narodu kafolycheskomu chrez monakhov chyna sviatoho Vasyliia Velykaho v proventsyii Polskoi znaniiu katykhystycheskomu prylezhashchychkh v povete Kremenetskom 1756 hoda propovedannoe*. (1778). Pochaev. [National Historical Library of Ukraine, ID 2525; 2; H302. Collections: Cyrillic Printing Edition. Religion. Theology (Theology)].

Радив ВХ-1688 — Radyvilovskyi, A. (1688). *Vinets Khrystov*. Kyiv: Drukarnia Kyievo-Pecherskoi lavry. [V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine, 3I № 645; ПБЗ № 302; БК № 111].

Радив. XVII/2019 — Nika, O., Oleshko, Yu. (Ed). (2019). *Anatolii Radyvilovskyi. Baroque sermons of the 17th century*. Kyiv: Osvita Ukrainy.

Радивил ОМБ-1676 — Radyvilovsky, A. (1676). *Ohorodok Mariy Bogoroditsy*. Kyiv. [V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine, 3I № 531; ПБЗ № 256; БК № 100].

Руно-1683 — Tuptalo, Dimitriy (Rostovsky). (1683). *Runo Oroshennoe*. Chernigov. [eScriptorium: Central Scientific Library of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. Cyrillic printing edition].

УЄ Реш — *Didactic Gospel of Reshetylivka* (1670). (Manuscript). — Institute of Manuscripts of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine, F. 312 (Sof.). Ob. zb. 180 P.

УЄ-1662 — *Didactic Gospel*. (1662). (Manuscript). — Biblioteka Narodowa w Warszawie, 12224 II.

УЄ-1664 — *Didactic Gospel, Ioanykii Haliatovskyi*. (1664). *The key to understanding* (Manuscript). — National Museum of Lviv, 12224 Rkk 265.

Чуда-1677 — Dimitrii, Rostovskyi (Tuptalo D.S.). (1677). *Miracles of the Holy and Blessed Virgin Mary*. Novgorod-Siverskyi: Drukarnia Lazaria Baranovycha. [V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine, 3I № 550; ПБЗ немає; БК № 435].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бомко Л.О. «Ключ розуміння» Йоанікія Гаятовського в контексті українського барокового проповідництва: дис. ... докт. філософ.: 035 Філологія. Львів, 2022. 225 с.
2. Дидик-Меуш Г. Закарпатські говіркові риси в мовній тканині неканонічного євангельського тексту XVI ст. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2008. Вип. 12. С. 131–133.
3. Зелінська О.Ю. Українська барокова проповідь: мовний світ і культурні витоки: монографія. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2013. 421 с.

4. Ніка О. Казання XVII століття та Антоній Радивилівський. *Анатолій Радивилівський. Барокові проповіді XVII століття* / підгот. наук. дослідження, тексту, покажчиків О. Ніка, Ю. Олешко. Київ: Освіта України, 2019. С. III–XIV.
5. Ніка О.І. Антоній Радивилівський і розвиток українських казань XVII ст. *Rozprawy Komisji Językowej*. 2012. Vol. 58. S. 223–234.
6. Ніка О.І. Барокова проповідь XVII ст. і розвиток староукраїнської літературної мови. *Studia Linguistica*. 2012 а. Vol. 6. P. 165–170.
7. Огієнко І. Мова українська була вже мовою Церкви. *Нариси з історії культурного життя Церкви Української* / під ред. проф. І. Огієнка. Тарнів: Благодійне видавництво «Українська автокефальна церква», 1921. 32 с.
8. Самойленко Г.В. Іоанікій Галятовський — соратник Лазаря Барановича і видатний церковний та культурний діяч України XVII ст. *Література та культура Полісся*. 2023. Вип. 108. С. 135–156. (Серія «Філологічні науки» № 22).
9. Чепіга І.П. Учительні Євангелія як жанр ораторсько-проповідницького письменства. *Мовознавство*. 1995. № 6. С. 39–46.
10. Чижевський Д.І. Українське літературне бароко: вибр. праці з давньої літератури. Київ: Обереги, 2003. 576 с. (Київська бібліотека давнього українського письменства. Студії; Т. 4).

REFERENCES

1. Bomko, L.O. (2022). "The Key to Understanding" by Joanikii Galyatovskyi in the context of Ukrainian baroque preaching: Dis. ... Doctor of Philosophy: 035 — Philology. Lviv (in Ukrainian).
2. Dydyk-Meush, H. (2008). Carpathian dialect features in the language of uncanonical Bible text of the 16th century. *Modern problems of linguistics and literary studies*, 12, 131–133 (in Ukrainian).
3. Zelinska, O. (2013). *Ukrainian Baroque Sermon: Language World and Cultural Origins: Monograph*. Kyiv: Vydavnychy Dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
4. Nika, O. (2019). Kazannia of the 17th century and Antonii Radyvylovskiy. Nika, O., Oleshko, Yu. (Eds.), *Anatolii Radyvylovskiy. Baroque sermons of the 17th century* (pp. III–XIV). Kyiv: Osvita Ukrainy (in Ukrainian).
5. Nika, O.I. (2012). Antonii Radyvylovskiy and the development of Ukrainian Kazannia of the 17th century. *Rozprawy Komisji Językowej*, 58, 223–234 (in Ukrainian).
6. Nika, O.I. (2012). Baroque sermon of the 17th century and the development of the Old Ukrainian standard language. *Studia Linguistica*, 6, 165–170 (in Ukrainian).
7. Ohienko, I. (1921). The Ukrainian language was already the language of the Church. Ohienko, I. (Ed.), *Essays on the history of the cultural life of the Ukrainian Church*. Tarniv (in Ukrainian).
8. Samoilenko, G.V. (2023). Ioanikii Galyatovskyi — associate of Lazar Baranovych and prominent church and cultural figure of Ukraine of the 17th century. *Literature and culture of Polissia*, 108, 135–156 (in Ukrainian).
9. Chepiha, I.P. (1995). Didactic Gospels as the rhetoric and homiletic genre. *Movoznavstvo*, 6, 39–46 (in Ukrainian).

10. Chyzhevskiy, D.I. (2003). *Ukrainian literary Baroque: Selected Works from Ancient Literature*. Kyiv: Oberehy (in Ukrainian).

Tetiana Syvokozova, Candidate of Sciences in Philology, Junior Researcher in the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-6583-9590>

tsyvokozova@gmail.com

THE SERMON IN THE CONTEXT OF CHURCH AND RELIGIOUS LITERATURE OF THE SECOND HALF OF THE 17TH – 18TH CENTURIES

The article is devoted to analyzing a sermon as a religious genre in the Old Ukrainian language of the second half of the 17th – 18th centuries. This period is marked by active becoming the Ukrainian language into the sphere of religion. The Church realized the powerful influence of the word on the common man, so there was a need to explain people the Bible texts and the main church postulates in their native language. It was the impulse for developing of church oratory, because the priest's homily sounded in the simple language — the Old Ukrainian language. The new kind of sermons were very widespread and became indispensable part of every church service. They had certain structural and some modification in style. The main recommendations for making sermon were formulated by I. Galyatovskyi in the first course of homiletics — the theoretical treatise “НАЎКА, Albo sposob zlozhenia kazania”. This treatise is a part of the collection of sermons “Ключь разѹмѣнїа”, which was compiled in 1659 in the Old Ukrainian literary language and printed three times. The homilist oriented preachers to take his homiles as a model. He provided practical guidelines and instructions for preachers of using the printed sermons for composing their own sermons.

The religious style of the Ukrainian language has a complicated way of forming, and the second half of the 17th – 18th centuries is a period marked by the emergence of new genres and establishment of baroque elements and the Old Ukrainian language in some of them. The pragmatic aims, structural peculiarities of homily influenced to other genre types of religious stile.

Keywords: the Old Ukrainian language, religious stile, written records, old printed books, sermon, didactic instruction, homiletics.

Отримано редакцією журналу / Received: 01.12.2025

Прорецензовано / Revised: 11.12.2025

Схвалено до друку / Accepted: 19.12.2025